

УДК 378.035.3

О-51

Олександр ОКОЛОВИЧ

ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРІЙ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті визначено особливості становлення та дотримання специфічних функцій з позиції комплексного дослідження культури вчителя. Увагу приділено групі чинників, які впливають на формування професійної культури вчителя у поглядах В.О. Сухомлинського. Обґрунтовано необхідність творчого використання теоретичних поглядів і педагогічно цінного досвіду педагога, які позитивно вплинуть на форми роботи вчителя у професійній діяльності.

***Ключові слова:** Василь Сухомлинський, професійне спілкування, комунікативні якості, культура вчителя, педагогічні положення, компетентність.*

Постановка проблеми. У багатогранній діяльності вчителя формування педагогічної культури є однією з основних умов запровадження європейських стандартів вищої та середньої освіти в Україні. Вхідження України до європейського та світового співтовариства вимагає об'єктивного зростання попиту на ринку праці вчителів та викладачів з високим фаховим рівнем, педагогічною культурою. Своєю професійною культурою вчитель може максимально реалізувати інтелектуально-творчий потенціал, завдяки оптимальному пристосуванню до накопиченого освітнього капіталу та в умовах кардинальних світоглядних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних умовах соціокультурного розвитку суспільства важливим є напрям формування професійної культури вчителя. Невисоку ефективність виховної та професійної діяльності значної більшості освітніх установ здебільшого пояснюють відсутністю цільових пріоритетів

розвитку молодого покоління, що зумовлено невизначеністю ціннісних орієнтирів усього суспільства. Основним напрямками у дослідженні питань професійної культури вчителя в педагогічній спадщині В. Сухомлинського виступають: сучасна освітньо-виховна теорія і практика культури спілкування педагога (М. Антоненць [1]), особливості педагогічної культури вчителя як основи його професійності (Л. Бондар [2]), оптимізація комунікативної культури особистості у соціокультурному розвитку (Р. Шулигіна [12]), вплив принципу природовідповідності на виховання особистості (В. Кравцов [4]), еволюція поглядів В. Сухомлинського на професійну культуру особистості вчителя (В. Радул [7; 8]), слово – мистецтво педагога (Г. Сагач [9]), ідея добра і любові як основа професійної культури вчителя (М. Чепіль [11]).

Педагогічна культура вчителя пронизує всю педагогічну діяльність, бо жодна з функцій педагога, жоден з видів його діяльності не може здійснюватися поза педагогічним спілкуванням, поза професійним мовним поведженням. “Слово – це ніби той місток, через який наука переходить у мистецтво, майстерність” [10, 203 – 217].

Аналізуючи та узагальнюючи залучення сучасної молоді до мистецтва виховання і спілкування, загальної культури, формування культури педагогічного спілкування, комунікативної культури, яка безупинно продовжується упродовж життя і діяльності педагога, відсутнє комплексне висвітлення змісту формування професійної культури вчителя, узагальнення форм і методів педагогічної культури вчителя в загальноосвітніх школах України, а також педагогічні умови для реалізації професійної культури вчителя.

Метою статті є висвітлення та аналіз змісту формування педагогічної культури майбутнього вчителя у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського.

З переходом до парадигми особистісно орієнтованого виховання й навчання учнів зростають вимоги до особистості вчителя, рівня його фахової підготовки, загальної й професійної культури. У цьому контексті вартим уваги є звернення до творчої спадщини видатного вітчизняного педагога Василя Сухомлинського, який вважав учителя центральною фігурою навчально-виховного процесу, розробив систему вимог до його підготовки і сам довів її ефективність, керуючи соціальним і професійним розвитком

учителів Павлівської середньої школи, а також тих, хто з ним листувався, приїздив до нього по досвід.

Слід відзначити, що проблему формування педагогічної й професійної культури вчителя В. Сухомлинський розглядав у багатьох творах. Найповніше це питання висвітлено у таких працях, як: “Павлівська середня школа”, “Сто порад учителям”, “Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості”, “Методика виховання колективу”, “Розмова з молодим директором” та ін.

Зауважимо, що в сучасних науково-педагогічних дослідженнях існує кілька визначень змісту професійної культури вчителя. Зокрема, Н. Крилова під професійною культурою фахівця розуміє “єдність переконаності в соціальній значущості своєї професії, розвинене почуття професійної гордості, працелюбства й працездатності, підприємливості, енергійності та ініціативності, здатності ефективно, швидко та якісно розв’язувати виробничі завдання; знань теорії управління й соціальної психології, організаторських здібностей, готовності розширення професійного досвіду” [5, 40].

Більшість дослідників виокремлюють структурні складові та функціональні властивості професійної культури вчителя. На думку І. Зязюна і Г. Сагач, до них належать: системний світогляд і модельне мислення, праксеологічна, рефлексивна та інформаційна озброєність, компетентність спілкування і управління, конкретно-предметні знання [3].

Треба сказати, що В. Сухомлинський був одним із перших вітчизняних науковців, хто взявся ґрунтовно досліджувати питання формування професійної культури вчителя, яку він розглядав у більшості своїх праць і пов’язував з уміннями орієнтуватися в різних питаннях науки і практики.

Розвиваючи ідеї класиків світової педагогіки – Я.-А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, К.Д. Ушинського, Януша Корчака, А.С. Макаренка, – В.О. Сухомлинський пов’язував розв’язання широкого кола завдань навчально-виховного процесу із всебічним розвитком особистості вчителя, вважаючи, що “вчитель – це перший, а потім і головний світоч в інтелектуальному житті школяра, він пробуджує в дитині жадобу знань, повагу до науки, культури, освіти” [10, Т. 4, 50].

Тому, на думку видатного педагога, професійна культура вчителя – це особливості вираження його особистості в професійній

діяльності: “З того, як і чому вихователь виражає себе, дитина робить висновок про те, якими є люди, взагалі, в чому полягає добро, в чому ідеал. Отже, необхідно, щоб особистість педагога приваблювала вихованців, надихала їх своєю цілісністю, красою ідейно-життєвих поглядів, переконань, морально-естетичних принципів, інтелектуальним багатством, працьовитістю” [10, Т. 1, 197].

В. Сухомлинський стверджував, що “зміст вчительської професії – це людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється” [10, Т. 3, 420]. Відповідно він ставив досить високі вимоги до рівня професійної підготовки вчителя, адже справжнім творцем людських душ може стати педагог, який має цілісну систему особистісних якостей, духовну культуру, світоглядні переконання. Вважаючи провідною для вчителя саме педагогічну діяльність, котра визначає його поведінку як у робочий час, так і за його межами, В. Сухомлинський найчастіше використовує для позначення поняття “професійна культура вчителя” термін “педагогічна культура”. Проте зміст цієї категорії значно ширший, аніж культура педагогічної діяльності. Про це, наприклад, свідчить перелік властивостей і якостей, притаманних, на думку В. Сухомлинського, педагогічній професії.

“Ми маємо справу, – писав педагог, – з найскладнішим, неоціненним, найдорожчим, що є в житті, – з людиною. Від нас, від нашого вміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежать її життя, здоров’я, розум, характер, воля, громадянське і інтелектуальне обличчя, її місце і роль у житті, її щастя; кінцевий результат педагогічної праці можна побачити через дуже тривалий час; на дитину впливає багато людей і явищ життя. Але людська природа може розкритися повною мірою лише тоді, коли в дитини є розумний, умілий, мудрий вихователь; об’єкт нашої праці – найтонші сфери духовного життя особистості, яка формується, – розум, почуття, воля, переконаність, самосвідомість. Впливати на ці сфери можна так само – розумом, почуттями, волею, переконаністю, самосвідомістю. Найважливіші інструменти нашого впливу на духовний світ школяра – слово вчителя, краса навколишнього світу і мистецтва, створення обставин, в яких найяскравіше виражаються почуття – весь емоційний діапазон людських відносин;

“...однією з найважливіших особливостей творчості педагога є те, що об’єкт його праці – дитина – повсякчас змінюється, завжди

новий, сьогодні не той, що вчора. Наша праця – формування людини, і це покладає на нас особливу відповідальність, яку ні з чим не зіставиш” [10, Т. 3, 420 – 421].

В умовах світової глобалізації, інформатизації надзвичайно важливою є професійна культура особистості, а головним капіталом фахівця – його компетентність та професійна кваліфікація. Освітня система покликана виконувати запити суспільства. Успішна реалізація поставлених завдань перед будь-яким освітнім закладом можлива лише за умови високого рівня постановки навчального процесу та високого професіоналізму педагогічних кадрів. Висококваліфікований педагог повинен бути професіоналом, мати педагогічне покликання, прагнення до постійної самоосвіти та вміння спілкуватися.

Розвиток професійної культури вчителя з кількома факторами пов’язував В. Сухомлинський. *По-перше*, з постійною творчою працею; маючи неабияку базову підготовку, фахівець, якщо не вчитиметься на досвіді (власному та інших педагогів), не зможе бути кваліфікованим учителем-професіоналом.

По-друге, високий рівень професійної культури формується в учителя протягом кількох років копіткої роботи із самовдосконалення. Розпочавшись у стінах педагогічного навчального закладу, вона триває все життя.

По-третьє, професія вчителя поєднує у собі дві спеціальності, адже він має бути не тільки фахівцем зі свого предмету, а й вихователем, прищеплюючи учням ідеали, традиції, цінності культури.

По-четверте, В. Сухомлинський вважав, що ефективний виховний вплив можливий тільки в умовах спрямованої діяльності всього вчительського колективу школи, батьків, громадськості, соціального середовища. Отже, з одного боку, вчитель є організатором, центральною фігурою, координатором навчального процесу, що висуває певні вимоги не тільки до змісту й рівня його професійної культури, але й до його ж таки духовного світу, рівня загальної культури. З іншого – становлення вчителя як професіонала відбувається в педагогічному колективі, в процесі здобуття досвіду середовища через спрямовану соціалізацію під керівництвом директора школи. До основних елементів педагогічної культури педагог зараховував: “глибоке знання матеріалу”,

“безпосереднє звернення вчителя до розуму і серця вихованців”, “багатство методів вивчення дитини” тощо [10, Т. 4, 452 – 455].

Враховуючи сучасні дослідження в галузі професійної освіти та узагальнюючи ідеї В. Сухомлинського про розвиток особистості вчителя, можемо виокремити такі структурні *складові професійної культури* вчителя:

- духовна (світоглядна, чуттєво-емоційна, моральна) культура;
- система професійно значущих знань;
- система професійних умінь та навичок;
- здатність до творчої праці;
- професійно значущі види особистісної культури (комунікативна, мовна, розумової праці, дослідницька, екологічна, фізична);
- активна життєва позиція, потреба в самовдосконаленні.

Духовна культура особистості вчителя вважається світоглядним підґрунтям професійної культури, що базується на основі загальнолюдських цінностей гуманізму, добра, краси, любові до дітей. Великий педагог підкреслював: “Гордістю школи стає вчитель, який знає значно більше, ніж передбачає програма середньої школи” [10, Т. 4, 49], – і сам демонстрував не тільки глибокі й різнобічні знання свого предмету та широкий світогляд, але і здатність кваліфіковано провести урок з будь-якого предмету.

Важливими складовими духовної культури вчителя В. Сухомлинський вважав ідеали, судження, смаки, переконання, сформовані професійною освітою та самоосвітою. У зв’язку з цим у багатьох своїх працях він наголошував на потребі теоретичної й практичної підготовки вчителів з етики, естетики, мистецтвознавства, психології і соціології, а також постійного самостійного розширення й поглиблення наукових знань.

Дуже важливими цінностями педагогічної професії В. Сухомлинський вважав віру у творчі сили дитини, у можливість ефективного виховання всіх учнів, сердечність і любов до дітей. Він наголошував: “Перша, найголовніша і найважливіша якість, без якої не кожна людина може бути педагогом – це глибока любов до дітей, органічна потреба в дитячому колективі, глибока людяність і здатність проникнути в духовний світ людини, зрозуміти, відчувати в кожному з вихованців особисте, індивідуальне” [10, Т. 4, 31]. В іншій праці він цю думку розвинув: “Є ще одна риса, без якої, по-моєму, неможливе педагогічне покликання. Я б назвав

цю рису гармонією серця й розуму. Чуйність, сердечна турбота про людину – це плоть і кров педагогічного покликання” [10, Т. 1, 423 – 424].

На думку видатного вченого, носієм цінностей професійної культури є насамперед колектив, у якому майбутній вчитель готується до роботи у школі, педагогічний колектив, а духовною серцевиною особистості вчителя має бути його переконаність у правоті своїх ідейних позицій, поглядів та переконань.

Видатний педагог застерігав від появи в духовній культурі вчителя таких негативних явищ, як підозрілість, недобррозичливість, озлобленість, злорадство. Справжній вчитель, на його думку, має бачити, поважати, заохочувати й розвивати загальнолюдські цінності в кожному, хто поруч, як в учнів, так і у своїх колег-педагогів. В. Сухомлинський також наголошував на тому, що треба спиратися на позитив у вихованні, а не на викорінення вад. Василь Олександрович писав, що “Педагог без любові до дитини – це все одно, що співець без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуття кольору” [10, 292].

На думку вченого, носієм цінностей професійної культури є насамперед педагогічний колектив школи (враховуючи сучасні наукові погляди, його слід вважати професійним субкультурним середовищем). “Для того, щоб вплив особистості педагога став реальною силою, – писав Василь Олександрович, – недостатньо його особистісного таланту, енергії, творчої праці. Талант педагога збільшується вдесятеро, якщо його праця надихається цінностями, створеними, здобутими педагогічним колективом, – тими, передовими поглядами, переконаннями, ідеями, тими кращими традиціями, які живуть у школі не одне десятиріччя. У школі, де педагогічний колектив є мудрим охоронцем неминущих моральних і інтелектуальних цінностей, молодий педагог швидко і безболісно стає майстром навчання і виховання” [10, Т. 1, 199].

Слід зауважити, що до формування професійної культури вчителя педагог висував значні вимоги витонченості й краси почуттів, сприятливого, делікатного ставлення до учнів, формування готовності адекватно емоційно реагувати на педагогічні ситуації.

“Учитель така ж людина, як і учень, як його батько, мати, – стверджував видатний педагог. У нього своя сім'я, свої радощі і біда. Бувають такі хвилини, коли найпотрібніше і найкорисніше

для вчителя було б залишитися на самоті, відпочити серед природи... учень же повинен бачити вчителя життєрадісним і чуйним, уважним, і ні відпочити, ні усамітнитись неможливо, бо треба йти на роботу. Йдучи до класу, вчитель заставляє себе відвернутися від власного серця, стиснути свою душу, спрямувати свою думку в те річище, по якому і належить плинути, щоб у класі панували лише спокій, глибина розуму і ясність мислення, щоб його ентузіазм одухотворював кожную душу, щоб учням думалося легко й вільно” [6, арк. 28 – 29].

Учений-педагог був переконаний, що наявність у вчителя розвиненої емоційної культури позитивно впливає на загальну культуру шкільного життя, визначає ставлення вчителя до учнів як до найвищої цінності. Крім того, якщо вчитель підвищує голос, вдається до крику, грубості, він передусім демонструє низький рівень своєї морально-емоційної і професійної культури. Важливим способом вберегтися майбутньому педагогові від усіляких негараздів, які можуть звести нанівець ефективність усієї навчально-виховної роботи, є розвиток емоційно-естетичної культури вчителя, що передбачає: формування відчуття естетики педагогічної дії, здатності до духовних переживань, розвиток культури міжособистісного спілкування, відпрацювання вмінь і навичок зняття емоційної напруженості, здатності творчо й нестандартно підходити до розв’язання педагогічних ситуацій.

“Без наукового передбачення, без уміння закладати в людині сьогодні ті зерна, які зійдуть через десятиріччя, виховання перетворилося б у примітивний нагляд, вихователь – у неграмотну няньку, педагогіка – у знахарство. Треба науково передбачати – в цьому суть культури педагогічного процесу, і чим більше тонкого, вдумливого передбачення, тим менше несподіваних нещасть” [10, Т. 3, 423], – писав видатний педагог. Він був переконаний, що вміння творчо працювати кожен учитель повинен виробити у собі сам. Підґрунтям для цього мають стати професійні знання, загальна ерудиція та внутрішня мотивація до педагогічної діяльності.

Треба відзначити, що В. Сухомлинський висував високі вимоги до рівня фахової освіченості й компетентності вчителя. На його думку, справжній педагог повинен мати не тільки широкий світогляд, але й насамперед досконалі знання зі свого фаху. Це можливе тільки за умови постійного самовдосконалення й

самоосвіти. Для цього в Павлівській школі було зібрано бібліотеку з 18 тисяч книжок, ще майже 50 тисяч книг і посібників учителя мали у своїх бібліотеках. “Вчитель – це перший, а потім і головний світоч в інтелектуальному житті школяра; він пробуджує в дитині жаждою знань, повагу до науки, культури, освіти” [10, Т. 4, 50].

Як зазначає М. Чепіль, багаторічний досвід роботи в освітній галузі переконав народного вчителя в тому, що успішно навчати та виховувати школярів неможливо без любові до кожної дитини. “Він (В. Сухомлинський) узагальнив, систематизував, переосмислив, поглибив, розширив та наповнював новим змістом педагогічні ідеї попередників-гуманістів” [11, 7].

Серед професійно значущих умінь і навичок особливу увагу Василь Олександрович приділяв мовленнєвій культурі вчителя. Слово вчителя він уважав найважливішим інструментом впливу на духовний світ школяра. “Мовна культура людини – це дзеркало її духовної культури. Найважливішим засобом впливу на дитину, облагороджування її почуттів, думок, переживань є краса і велич, сила і виразність рідного слова” [10, Т. 3, 202]. Погляди В. Сухомлинського на професійну культуру вчителя – багатогранність розгляду цієї проблеми видатним педагогом потребує її дальшого ґрунтовного дослідження.

Висновки. Питання культури професійного спілкування педагога крізь призму поглядів В. Сухомлинського набуває особливого значення у сучасному суспільстві, де спостерігаються трансформаційні процеси в осмисленні світоглядних позицій з огляду на глобальний характер інформації. В. Сухомлинський визначає педагогічні цінності, прагнення педагога до реалізації своєї і дитячої особистості та самореалізації у професійному зростанні.

Подальшого дослідження потребує проблема формування професійної культури сучасного вчителя іноземної мови.

Література

1. Антонєць М.Я. Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського в сучасній освітньо-виховній теорії і практиці [Текст] / М.Я. Антонєць // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. – 1994. – № 1. – С. 165 – 167.
2. Бондар Л.С. Педагогічна культура вчителя як основа його професійної компетентності у творчій спадщині В.О. Сухомлинського / Л.С. Бондар // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 3. – С. 13 – 18.

3. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії : навч. посібник / І.А. Зязюн, Г.М. Сагач. – К. : АПН України, 1997. – 302 с.
4. Кравцов В.О. Принцип природовідповідності виховання у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського [Текст] : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Віталій Олександрович Кравцов ; Криворізький держ. педагогічний ун-т. – Кіровоград, 2001. – 201 арк. – Арк.173 – 194.
5. Крылова Н.Б. Формирование культуры будущего специалиста / Н.Б. Крылова. – М. : Выс. школа, 1990. – 140 с.
6. Протокол № 7 від 20.01.1970 р. // Книга протоколів психологічного семінару Павлицької школи за 1969 – 1971 рік. – П.М.М., ЛВ 1657/1657. – Арк. 27 – 31.
7. Радул В.В. Розвиток поглядів В.О. Сухомлинського стосовно особистості сучасного вчителя [Текст] / Валерій Вікторович Радул, Ольга Сергіївна Радул // Наукові записки. – Вип. 52. – Ч. 1. – Серія: Пед. науки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2003. – С. 63 – 66.
8. Радул В.В. Педагогічна культура та соціальна зрілість вчителя : навч. посібник / В.В. Радул. – Кіровоград, 2000. – 36 с.
9. Сагач Г.М. В.О. Сухомлинський про мистецтво слова педагога [Текст] / Галина Михайлівна Сагач // Слово животворяще (духовні засади педагогічної риторики) : навчальний посіб. – К. : Пошук, 2000. – С. 215 – 223.
10. Сухомлинський В. Вибрані твори : в 5-ти т. – Т. 5 Статті / В. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – 639 с.
11. Чепіль М.М. Ідея добра і любові у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського / М.М. Чепіль // Молодь і ринок Щомісячний науково-педагогічний журнал. – № 1 (84) січень 2012. – С. 37 – 41.
12. Шулигіна Р.А. Педагогічні передумови оптимізації комунікативної культури особистості у соціокультурному розвитку / Раїса Андріївна Шулигіна // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – Вип. 20. – Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка. – Львів Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005. – С. 165 – 166.

Околович Александр. Профессиональная культура учителя сквозь призму теорий Василия Сухомлинского. В статье определены особенности становления и соблюдения специфических функций с точки зрения комплексного исследования культуры учителя. Внимание уделено ряду факторов, влияющих на формирование профессиональной культуры учителя во взглядах В. Сухомлинского. Обоснована необходимость творческого приме-

нения теоретических взглядов и педагогически ценного опыта педагога, которые положительно повлияют на формы работы учителя в профессиональной деятельности.

Ключевые слова: Василий Сухомлинский, профессиональная коммуникация, коммуникативные качества, культура учителя, педагогические положения, компетентность.

Okolovych Oleksandr. Professional teacher's culture in the light of theories of Vasul Sukhomlynskyi. The article defines special features of coming into being, keeping of specific functions out of complex research positions of teacher's culture. Attention is paid to the group of factors which influence formation of professional culture of the teacher in opinion of V. Sukhomlynskyi. There is proved necessity of creative use of theoretical ideas and pedagogical valuable experience of the pedagogue which influence forms of work in teacher's professional occupation.

Key words: Vasul Sukhomlynskyi, professional communication, communication qualities, teacher's culture, pedagogical principles, competence.